

Školy a knihovny jako komunitní centra v periferních územích

1. Stručná charakteristika strategické inovace a aktuálních či budoucích problémů, na něž chce reagovat

Podnětem k návrhu využít škol a knihoven k zřízení komunitních center byly poznatky získané při výzkumu tzv. vnitřních periferií v České republice, který provedl CESES v rámci výzkumu sociální soudržnosti v diferencovaných společnostech. Obyvatelé v obcích umístěných v těchto periferiích čelí totiž řadě problémů na pracovním trhu, s nezaměstnaností, se zvyšováním pracovní kvalifikace a v některých případech s jistou formou sociální exkluze. Komunitní centra zřízena v obcích těchto periferií by jim mohla pomoci při řešení těchto problémů.

Obečným cílem navrhované inovace je umožnit obyvatelům malých venkovských obcí ve vnitřních periferiích České republiky, *podílet se na životních šancích daných dosaženým stupněm technického, hospodářského a sociálního rozvoje České republiky. Jde tu především o to, zlepšit jejich postavení na pracovním trhu, snížit lokální nezaměstnanost a omezit jejich sociální izolaci nebo sociální exkluzi.* K dosažení tohoto stavu je zapotřebí obyvatelům malých obcí v periferních územích především pomoci *aktivně vstupovat na pracovní trh a účastnit se intenzivněji společenského života ve sportovních, kulturních a sociálních aktivitách.*

To ovšem znamená, že v České republice dosud rozvíjené pojetí škol, případně veřejných knihoven jako komunitních center, zdůrazňující na prvním místě vytváření vhodných míst pro setkávání, komunikování, pořádání kulturních a společenských akcí, zájmových kroužků a podobně, by mělo být *doplněno o praktičtější aktivity.* Nositeli těchto aktivit by se měly stát zejména školy a veřejné knihovny v periferních územích ČR.

Navrhovaná inovace směřuje tudíž *k určení specifické role škol, případně opuštěných budov škol a veřejných knihoven v periferních územích.* Jejich role musí být ovšem nutně odlišná od role škol a knihoven fungujících jako komunitní centra v městském prostředí.

Tyto školy- knihovny jako komunitní centra by se tudíž měla stát také součástí aktivní politiky zaměstnanosti. Měla by specifickým způsobem doplnit mimo jiné funkci úřadů práce. Ty jsou nepochybně klíčovou složkou řešení otázek

nezaměstnanosti, ale nestačí již řešit některé životní problémy, se kterými se nezaměstnaní na území vnitřních periferií potýkají. Náš návrh směřuje k tomu, aby vedle státních orgánů zodpovědných za aktivní politiku zaměstnanosti, vznikla doplňující podpůrná organizační struktura., která by posilovala individuální úsilí uplatnit se na měnícím se trhu práce. Úřady práce, které jsou umístěny obvykle v bývalých okresních městech, bývají v řadě případů daleko od periferií a jejich pracovníci si nejsou vždy plně vědomí toho před jakými problémy stojí lidé v periferních územích.

Tato nově pojatá komunitní centra v periferních územích by se tudíž měla stát složkou občansko-společenských struktur, které pomáhají lidem ve zvládnutí obtížných životních situací, především na trhu práce, zvyšování kvalifikace a situací vzniklých v důsledku jisté sociální izolace, kterou přináší bydlení ve vnitřních periferiích.

Původní koncepce této inovace vycházela z představy, že funkci navrhovaných komunitních center mohou plnit lokální školy, případně také budovy nepoužívaných škol v menších obcích. V průběhu diskusí o centrech se však velmi zřetelně ukázalo, že funkci komunitních center mohou plnit nejen školy, ale také veřejné knihovny a některé další instituce. Proto v našem návrhu používáme obecného pojmu „komunitní centra“ bez ohledu na to o jakou institucionální základnu se opírají. K tomuto pojetí nás vedly následující skutečnosti.

Školy jako komunitní centra nejvíce prospívají ve městech střední velikosti. Soustřeďují se v tomto případě na tradiční aktivity vedoucí k posílení komunikace, k rozvíjení zájmů dětí i občanů a k posilování identity obyvatel s komunitou. V menších venkovských obcích se školy jako komunitní centra vyskytují rovněž, ale v menším rozsahu. Největší počet takových center lze nalézt v kraji Vysočina (např. dobrými příklady jsou komunitní škola v obci Luka nad Jihlavou, nebo komunitní škola v Borech rovněž na Jihlavsku, která se soustřeďuje na rekvalifikační kurzy, také v Moravskoslezském kraji a v Královéhradeckém kraji. Funkci komunitních center v České republice plní již dnes také řada veřejných knihoven. Ale i v tomto případě se většinou soustřeďují na tradiční osvětové, komunikační a zájmové činnosti. Diskuse také ukazují, že po školách a jejich učitelích se chce příliš mnoho, anebo že nemají příliš velký zájem o další, nepedagogické aktivity. Školy podle některých názorů jsou rovněž relativně uzavřené a není jasné, kdo by např. hradil náklady spojené s činností komunitního centra (např. úklid aj.). Situace knihovníků

může být v tomto ohledu příznivější, jak ukazuje síť knihoven na Vsetínsku, kterou organizuje knihovna v bývalém okresním městě Vsetíně. Kromě toho Ministerstvo zemědělství stimuluje na venkově tzv. akční skupiny a existují i komunitní centra zřízena katolickou církví (např. v Uhlířských Janovicích na Kutnohorsku). Z analýzy současné situace plyne, že podněty na zřizování komunitních center přicházejí z různých resortů a to představuje určitý problém, protože mezirezortní spolupráce je u nás dosti obtížná. Obecně však platí, že vznik komunitního centra závisí na existenci skupiny aktivních lidí v obci a především na kvalitě starosty. Nicméně sociologické studie o českém venkovu poukazují na postupný rozvoj venkovské občanské společnosti a na rozvoj dobrovolnictví a na potřebu posílení sociálních služeb ve venkovském prostoru.

Dosavadní zkušenosti proto naznačují, že *komunitní centra jsou na venkově potřebná, zejména v periferních oblastech České republiky, že by se neměla omezovat na tradiční společensko-kulturní aktivity, nýbrž na sociální služby, a zejména na informace o pracovním trhu a na zlepšení šancí nezaměstnaných získat opět práci.* To je specifikum naší navrhované inovace, která je proto věnována především opatřením na *zlepšení sociální situace obyvatel vnitřních periferií České republiky.* Dalším důležitým poznatkem je konstatování, že *institucionální základnou komunitních center v těchto periferiích mohou být školy, veřejné knihovny, akční skupiny, církve a také lokální občanská sdružení. Pluralismus je tu zcela na místě.*

2.Specifikace předpokládaných pozitivních změn v kvalitě a udržitelnosti života

V závislosti na použitých statistických indikátorech měřících perifernost sídelních sub-regionálních jednotek, žije v současné době ve vnitřních periferiích České republiky od 982 000 do 1 044 000 obyvatel, čili zhruba až jedna desetina všech obyvatel republiky. To je velký počet lidí dostatečně zdůvodňující hledání specifických prostředků pro zlepšení jejich situace.

Jedním z nejdůležitějších znaků vnitřních periferií je *zhoršena dostupnost pracovních příležitostí, škol, zdravotních středisek, obchodů a dalších zařízení.* Ta je způsobena jednak geografickou polohou, tj. vzdáleností od center vybavenosti (měst), jednak omezováním veřejné dopravy do a z periferních oblastí.

Nejvíce postiženými kategoriemi obyvatelstva v periferních územích, tj. nejvíce ohrožených sociálním vyloučením jsou nezaměstnaní lidé, žáci a studenti, staří lidé, invalidé a středně staré ženy.

Poznatky obecně získané při výzkumu vnitřních periferií vedou k následujícímu pořadí faktorů, které zhoršují kvalitu života obyvatel malých obcí:

1. nedostatečná nabídka pracovních příležitostí v obci a blízkém okolí;
2. špatné možnosti pro kulturní, sportovní a společenské činnosti;
3. špatná dopravní dostupnost (práce, obchodů, služeb);
4. nedostatečné sociální služby pro občany.

Doplnění funkce škol, knihoven, a případně dalších institucí (např. bývalých kulturních domů) v periferních územích, o komunitní centra, by mohla pomoci - při promyšlené organizaci a spolupráci s pracovními úřady v regionálních centrech - zlepšit situaci nezaměstnaných, a umožnit kontakt se složkami sociálních služeb. Mohla by také přispět k rozvoji občanské společnosti a k zlepšení kulturní a jiné společenské aktivity obyvatel v těchto územích.

3. Charakteristika způsobů a nástrojů, kterými mají komunitní centra působit

Následující návrh je inspirován mimo jiné iniciativou Evropské unie, která zřídila projekt „Equal“, který ko-financuje podobné aktivity podporující aktivní politiku zaměstnanosti ve všech členských zemích Evropské unie.

1. Navrhovaná inovace směřuje k *zlepšení pozice nezaměstnaných a sociálně izolovaných lidí žijících v periferních obcích České republiky na pracovním trhu a v společenském životě*. Podle našeho odhadu počet této cílové skupiny, čili počet těchto lidí se pohybuje mezi 100 000 až 150 000 tisíci. Jsou rozptýleni ve stovkách obcí a součástí jejich sociální izolace je také komunikační případně informační izolace. Běžná komunikace s úřady práce jim často nepomáhá v nalezení správné cesty .

2. Navrhovaná inovace směřuje k vytvoření následujících *nástrojů-sítí*, které by byly tvořeny několika níže uvedenými prvky. *Síťové pojetí inovace považujeme za důležitý prvek naší inovace*.

Základními prvky navržené sítě by měly být jednak *lokální komunitní centra*, jednak *řídící centra sítě lokálních center*. Celá navržená síť by měla mít pak v ideálním případě následující prvky:

a) fungující školy nebo veřejné knihovny v periferních obcích, které by sloužily jako sociálně komunikační, informační, a případně (ve větších obcích) *jako výukové a přeškolovací místa (centra) pro nezaměstnané a sociálně izolované lidi*, a které by byly hmotným rámcem celé navrhované inovace, místem nové praktické soudržnosti, ale zároveň také komunitním centrem v tradičním pojetí. Tato lokální *komunitní*

centra by byla rovněž místem, kde by byly umístěny počítače napojené na specializovanou internetovou síť, případně místem doškolovacích kurzů při větším počtu zájemců v obci a jejím okolí; komunitní centra by měla být rovněž periferními prvky celé navržené sítě;

b) řídicí centrum, které by obsahově zajišťovalo zvyšování kvalifikace nezaměstnaných, mezi které v periferních obcích patří většinou nekvalifikovaní pracovníci/ce, centrum, které by tudíž zajišťovalo obsahy kvalifikačních kurzů, jejich akreditaci, vydávání osvědčení o absolvování kurzů, které by mělo na starosti realizaci těchto kurzů a případně i jiných vzdělávacích kurzů, které by bylo také konzultačním centrem a místem zdokonalování poradenských a školicích služeb; centrem, které by mělo na starosti, také finanční stránky provozu takovéto sítě lokálních komunitních center. Tato centra by měla být umístěna v městech, která byla sídly okresních úřadů; mohly by to být soukromé firmy, ale také soukromé firmy se silnou podporou veřejné složky; podmínkou efektivnosti by byla úzká spolupráce s úřady práce a s vedením obcí. V podstatě by taková síť byla další specifickou formou aktivní politiky zaměstnanosti zacílenou na specifickou skupinu obyvatel, tj. na územně rozptýlené osoby s nízkou nebo žádnou pracovní kvalifikací, žijící v periferních oblastech;

c) placení sociální a organizační pracovníci, kteří by působili především v řídicím centru, a kteří by zajišťovali aktivity uvedené v bodu b) a dále pak rovněž honorovaní kontaktní osoby v jednotlivých lokálních komunitních centrech, kteří by informovali zájemce o situaci na pracovním trhu a o nabídce přeškolovacích kurzů; mohli by to být učitelé/lky těchto škol a také knihovnici/ce veřejných knihoven, pokud by projevíli zájem, nebo i jiné osoby se zájmem o takovouto činnost; nevylučuje se rovněž pomoc dobrovolníků z obcí, kde by takovýto typ komunitního centra vznikl; tyto lokální kontaktní osoby by měly informovat osobně, nebo formou vývěsek obyvatele periferních obcí o nabídkách pracovních míst apod.;

d) ko-operující zájemci o zvýšení pracovní kvalifikace, se kterými by navázali styk kontaktní osoby v jednotlivých obcích. I tady by lokální komunitní centra právě mohly působit jako katalyzátory vzbuzení zájmu o zvýšení kvalifikace. Zájemci by měli být získáváni k účasti na informativních schůzkách, kde by jim osoby

z řídicího centra, případně jiné osoby, vysvětlovali, jak by si mohli zlepšit pozici na trhu práce v daném regionu.

4. Aktéři s nimiž strategická inovace počítá

Zkušenosti z podobných programů, ať již v České republice nebo v jiných evropských zemích ukazují, že *klíčovou roli při získávání nezaměstnaných a nekvalifikovaných lidí do podobných akcí, má osobní kontakt zájemců s lidmi, kteří by nabízeli přeškolovací kurzy apod.* . Počítače a internet a informace na veřejných informačních tabulích mohou pomoci zajistit nezbytnou informovanost a koordinaci, ale *nemohou nahradit osobní kontakt mezi potřebnými lidmi a těmi, kdo jim chtějí pomoci. Školy a její budovy, případně i ty, kde se již neučí a také knihovny jsou ve veřejném vlastnictví a jsou nejlepším místem, které by sloužilo pro aktivity tohoto druhu.* Školy jsou vhodné jednak tím, že na venkově jsou často budovy, kde je dostatek místa pro setkávání, ale i pro kurzy, ale také proto, že školy a knihovny legitimně symbolizují smysl učení a rozvíjení pracovních zručností.

Úspěch všech aktivit, které by byly spojeny s aplikací navržené inovace a které by vedly ke zlepšení životních šancí lidí žijících v periferních oblastech prostřednictvím zlepšení jejich situace na trhu práce, je ovšem závislý na angažovanosti tří kategorií aktérů:

1. *pracovníků řídicího centra* (nemusí jich být mnoho!), kteří by měli mít schopnost posoudit možnosti jednotlivých nezaměstnaných, účastnit se jednotlivých kurzů, atd., a zároveň kteří by měli dobrou znalost stavu pracovního trhu v daném regionu; to by mohlo být zajištěno úzkou spoluprací s úřady práce, anebo dokonce personálním pracovním angažmá zaměstnanců pracovních úřadů v aktivitách řídicího centra sítě škol-komunitních center;

2. *pracovníků v obcích kde by vzniklo lokální komunitní centrum;* ti by pomáhali najít osoby vyžadující pomoc, a pomáhali by organizovat informační schůzky s pracovníky řídicího centra;

3. *osob, kterých se program týká,* tj. těch, kteří se rozhodli zlepšit si svou pozici na pracovním trhu zkvalitněním svých pracovních zručností.

5. Předpoklady úspěšné implementace navržené strategické inovace

Inovativní pojetí „otevřené“ školy a „otevřené“ knihovny v periferních oblastech České republiky, které navrhujeme, by mohlo fungovat za následujících nezbytných předpokladů:

1.při dobré spolupráci mezi veřejnou správou (státem) a soukromými firmami organizujícími různé aktivity a při mezirezortních dohodách mezi orgány ministerstva školství, kultury, zemědělství a místního rozvoje;

2.při dobré spolupráci mezi veřejnou správou (státem) a dobrovolníky (občanskou společností), kteří se k programu připojí v samotných lokalitách, kde by byly umístěna komunitní centra;

3.při existenci skupiny lidí, organizace (např.NGO, případně veřejné nebo samosprávné), která by danou inovaci vzala za své.

Takové předpoklady nevznikají samovolně a bylo by zapotřebí vyvinout značné organizační i osvětové úsilí, aby se tato inovační strategie ujala. Na druhé straně existence podobných komunitních center, která již fungují v některých krajích ČR naznačuje, že potřeba takových center existuje a že mohou vzniknout. Překážkou je neexistence převodového článku, tj. instituce, organizace, která by inovaci vysvětlovala, propagovala a případně implementovala.

Po vzoru britských univerzit by to mohla být některá oddělení, která se zabývají veřejnou nebo sociální politikou, případně některé úřady práce. Je zapotřebí zdůraznit, že Evropská unie ve svém projektu „Equal“ charakterizuje podobné programy jako *inovatívni laboratorní programy*. Z toho plyne, že navržené pojetí školy-komunitního centra v periferních územích České republiky by mělo být chápáno jako *experimentální projekt*, že by to měla být inovace, která by byla zkoušena na modelovém příkladu. a že by měl být takový experiment také profesionálně zhodnocen.

Nabízí se také možnost – při rozpracování tohoto námětu do konkrétní podoby – požádat o zařazení konkrétního experimentálního projektu do programu „Equal“. Rozsáhlé zdroje, které přitom vyčlenila EU na program „Equal“, jenž je jakousi střešou celého toho směru, naznačují možnost úspěchu.

V Praze 5.12. 2009

Jiří Musil

Důvodová zpráva ke strategické inovaci: „Školy a knihovny jako komunitní centra v periferních územích“

Úvod

Myšlenka školy jako komunitního centra není nová. Už na konci 19. století např. americký filosof a pedagog John Dewey vyslovil názor, že škola by měla přestat být relativně uzavřenou institucí soustředěnou na učení žáků základním znalostem nutným pro fungování v moderní společnosti. Škola - v stále více se individualizujících moderních společnostech - by se měla podle něho otevřít a stát se nejen místem komunikace mezi učiteli a žáky, ale také místem komunikace mezi členy širšího společenství. Měla by se stát otevřenou školou zejména v *lokálních společenstvích*, tj. obcích, sousedstvích, městských čtvrtích. Tato myšlenka se promítla již v minulosti i do urbanismu, zejména v koncepcích plánovitého strukturování větších obytných celků. Tam se stávala škola, zejména tzv. primární škola, prvkem určujícím velikost a do jisté míry i uspořádání základních urbanistických jednotek. V některých koncepcích nových obytných celků, zejména ve Spojených státech, byla chápána potenciálně i jako sociální centrum jednotky označované jako „městské sousedství“. Do značné míry důraz na spojení školy a komunity byl ve Spojených státech důsledkem silné tradice dvou myšlenek. První byl důraz na vzájemnou pomoc lidí, která byla nezbytná v situacích, kdy v rychle rostoucích obcích ještě nefungovala veřejná organizace a moc. Druhou byl důraz na vzdělání jako složku demokracie.

Situace v Evropě a zejména ve Střední Evropě byla odlišná. Dlouho funkci sociální integrace v menších obcích a čtvrtích měst plnily farnosti. Školy jako integrativní prvek se vynořily později. Protagonisty nové, otevřené školy se staly v Evropě především skandinávské země, kde se již v šedesátých letech minulého století zkoušela i v praxi idea otevřené školy.

Mezi školami a farami existovalo v některých zemích často napětí (Francie). Obecně platí, že zejména venkovské obce byly přirozenou základnou komunitního života a proto i v sociologii byla komunita často chápána jako *lokální společenství*. A lokální společenství byla chápána jako jeden z typů společnosti, se specifickými sociálními vztahy, typem sociální kontroly a vazbou na lokalitu. Byly to především venkovské obce s nepříliš velkým počtem obyvatel, přehlednou prostorovou i sociální strukturou, které byly považovány za prototyp komunity. Často byla vyslovována myšlenka, že venkovské obce jsou posledními představiteli tradiční, před-průmyslové společnosti. Sociologický a antropologický výzkum obcí-komunit ukázal rovněž na jeden důležitý motiv existence živé lokální pospolitosti-komunity.

Je jim jakési sociální ohnisko, instituce, která formálně, ale také neformálně formuje vědomí pospolitosti a lokální identity. V minulosti to byly právě kostel nebo škola u nás silná sdružení jakým byl např. Sokol. Dnes tuto funkci plní nejspíše jen obecní úřad, obecní samospráva, často však ne příliš úspěšně. Obce ztrácejí svá sociální ohniska.

Formování průmyslových společností, pronikání tržního hospodářství do ekonomie zemědělství, urbanizace a rostoucí mobilita obyvatelstva začaly měnit i venkovská lokální společenství. Vedle farností a škol se začala i na venkově formovat další ohniska sociálního života, v českém případě např. organizace Sokola se svou národní ideou a hmotnou infrastrukturou, a také další zájmová sdružení. Byly výrazem pokračující diferenciaci společnosti obecně. Diferenciaci se projevovala i ve venkovském prostředí. Důležitými prvky sociálního života byly v obcích ovšem i hospody, obchody a pošty (v některých evropských zemích malé pošty byly současně i obchody). Tak vznikla v první polovině 20. století v evropských zemích poměrně pestrá sociální i hmotná infrastruktura venkovských obcí, která umožňovala bohatý a poměrně různorodý a stimulující sociální život.

Hospodářské, technické, ale také sociální změny v druhé polovině 20. století začaly situaci lokálních venkovských společenství výrazně měnit. V západní Evropě to bylo způsobeno rychlým snižováním počtu malých i středně velkých zemědělských hospodářství, stěhováním lidí do měst a pronikáním městské techniky a kultury do venkovských obcí. V socialistických zemích pak kolektivizací zemědělství, rychlým vylidňováním venkovských obcí, které byly populačním rezervoárem pro rostoucí průmysl, a zanikáním obchodní a sociální infrastruktury. Na proměnu venkovských obcí působily tyto sociálně-ekonomické změny radikálněji než ty, které měnily venkov na západě. Pronásledování církví v socialistických zemích působilo stejným směrem. Tradiční venkovské společenství se tak postupně proměňovalo v něco nového a zejména začalo ztrácet svou komunitní povahu.

Tradiční pojetí komunity vyžaduje doplnění – vedle sociálního přetížení existuje sociální atrofie

Z programových prohlášení škol, ale také knihoven, které chtějí být komunitními centry je zřejmé, že stále převládá tradiční pojetí komunity. To klade v duchu starších autorů jako je Tönnies, Nisbet, ale také novějších komunitariánů, důraz na

posílení komunikace mezi lidmi, na vzájemnou pomoc, na společné zájmy a hodnoty a na odstranění vzájemné lhostejnosti. V podstatě je to *vyjádření odporu vůči přehnané individualizaci moderních společností*. Vychází se současně také ze Simmelovi teze o smyslové a intelektuální přetíženosti a racionalismu, jevů, které přináší velkoměstská civilizace a kultura. Je to hledání řešení pro Riesmannův „osamělý dav“ ve městech. V podstatě je to hledání východiska z procesu sociálního uzavírání se lidí žijících ve velkoměstském prostředí, které *je to podle této teorie důsledkem sociálního přetížení*.

Novější sociologické analýzy však ukazují, že k úpadku komunitního typu lidských vztahů a také komunitní sociální organizace, může docházet rovněž v důsledku protilehlého sociálního procesu, tj. v důsledku tzv. *sociální atrofie*. Jde o procesy způsobené strukturálními změnami, např. zhoršováním hospodářsko-regionální pozice určitých částí území států, snižováním počtu obyvatel ve venkovských sídlech, zaostáváním úrovně vzdělanosti obyvatel v některých mikro-regionech, zhoršením dopravní dostupnosti obcí k centrům vybavenosti, zánikem různých prvků sociální infrastruktury (škol, pošt, hospod), nebo nedostatečným vybavením jednotlivých domácností telekomunikační technologií.

Je zřejmé, že čelit tomuto typu úpadku lokálního společenství nelze jen opatřeními, která vycházejí z koncepce přetížení a na něj navazující individualizace. Nestačí posilovat komunikaci mezi lidmi, kultivovat vztah k lokalitě, rozvíjet zájmovou činnost v lokalitě a podporovat společné akce obce. Je zapotřebí doplnit tyto nepochybně důležité záměry ještě dalšími opatřeními a organizačními inovacemi. Je zapotřebí posílit institucionální sociální strukturu dnešních obcí. A posílení sociálních služeb, a zejména posílení obyvatel menších obcí v periferních územích na trhu práce je jednou z cest jak obnovovat racionálním způsobem lokální společenství.

V Praze 5.12.2009

Jiří Musil